

**Luc Ferry. *Homo Aestheticus. L'invention du goût à l'âge démocratique.*
Grasset**

Tot de meest opvallende kenmerken van de moderne tijd behoort het individualisme. De mens vertrouwt in principe op zijn eigen verstand en laat zich niet meer door traditie of religie voorschrijven wat hij moet denken. Sinds de zeventiende eeuw heeft deze houding, die als *sapere aude* de slagzin van de Verlichting zou worden, een massale erosie van vanzelfsprekende zekerheden veroorzaakt. Reden voor menigeen om de moderne tijd krachtig te bekritisieren als een tijd van verval en toenemend nihilisme. Middelpunt van deze conservatieve kritiek is vaak: de vermeende autonomie van het individu of, filosofischer gezegd, van het subject.

Sinds Descartes in de zeventiende eeuw de aanval op de traditie heeft geopend, geldt dit subject als het fundament van alle kennis en zekerheid. Na via een methodische scepsis alle overgeleverde waarheden ondeugdelijk te hebben bevonden, hield Descartes als enige zekerheid het eigen denken over. Bij dit denken hoorde iets of iemand die denkt: dat werd het subject, van waaruit met behulp van God en de „angeboren" waarheden van de logica de wereld opnieuw - en nu op rationele wijze - kon worden opgebouwd.

Dit rationalisme is nadien niet alleen van conservatieve zijde onder vuur genomen. Ook is er sprake geweest van wat men een interne kritiek zou kunnen noemen, waarbij met name van de autonomie van het subject niet zo veel is overgebleven. Vooral aan het einde van de negentiende eeuw werden er door Nietzsche en Freud harde klappen uitgedeeld, toen zij de onbewuste en irrationele krachten blootlegden die onder het oppervlak van de rationele subjectiviteit aan het werk zouden zijn.

In de twintigste eeuw werd het subject - door Michel Foucault - zelfs plechtig „dood" verklaard. Maar hoewel allerlei andere vooraanstaande Franse denkers als Derrida, Lacan en Althusser zich bij hem aansloten, is het nooit tot een ordelijke begrafenis gekomen. Ook worden er nog altijd pogingen tot reanimatie ondernomen. Erg verwonderlijk is dat niet, want met de dood van het autonome subject zou het fundament onder de liberale democratie wegvallen. De democratie berust per slot van rekening op de hypothese dat mensen in staat zijn met hun verstand hun eigen standpunten te bepalen om daarna via redelijk overleg tot een communis opinio te komen. Bij afwezigheid van een autonoom subject in de mens zou dat nogal problematisch worden.

Felle kritiek op de Franse denkers die - in het voetspoor van Nietzsche, Freud en Heidegger - het subject „dood" hadden verklaard, werd in 1985 geleverd door twee jonge filosofen, Luc Ferry en Alain Renaut. Hun spraakmakende boek heette *La pensée 68* en deze titel gaf meteen aan in welke context zij de dood van het subject wensten te zien. „Het subject sterft in de opkomst van het individu", schreven zij, daarbij kiezend voor een aan Tocqueville ontleende pejoratieve betekenis van het begrip individualisme.

De meirevolte van de Franse jeugd was in hun ogen niet zozeer een uitbarsting van gerechtvaardigde vrijheidsdrang, als wel de tumultueuze fase van een

proces van individualisering dat in de jaren zeventig regelrecht zou leiden tot het alomgewraakte hedonisme en narcisme van het „ik-tijdperk". De vrijheid die in mei 1968 werd geëist was in feite de vrijheid om zich van niemand meer iets aan te trekken. Zij kwam neer op een recht ongelimiteerd „jehzelf" te zijn, dat wil zeggen: anders dan anderen; zij was een „recht op het verschil" - vergelijkbaar met het verschil dat de filosofen cultiveerden onder de fraaier klinkende naam *differentie*.

Wat Ferry en Renaut het meest dwars zat, was dat de filosofische aanval op het subject onder invloed van Heidegger de vorm had aangenomen van een weids „anti-humanisme". Het humanisme kreeg de functie van een ruimbemeten vuilnisbak waarin voor alle „totalitarismen" van de twintigste eeuw plaats bleek te zijn. Of het nu Auschwitz was of Kolyma, achter al het vreselijks dat de mens in de moderne tijd was aangedaan doemde de schaduw op van het humanisme, waarvan de subject-filosofie (die de rest van de wereld reduceerde tot een te beheersen object) de kern uitmaakte.

Door hun tegenstanders werd Ferry en Renaut verweten dat zij in feite terug wilden naar het ouderwetse humanisme, compleet met metafysische garantie voor de autonomie van het subject - alsof het denken van Nietzsche, Freud en Heidegger nooit had plaatsgevonden. Maar dat verwijt was aantoonbaar onterecht. In *La pensée 68* houden Ferry en Renaut immers uitdrukkelijk een pleidooi voor een „niet-metafysisch humanisme". De kritiek van Nietzsche *cum suis* namen zij zeer serieus; zij weigerden alleen met het badwater ook het kind weg te gooien.

Het paradoxale probleem waarvoor zij zich gesteld zagen, kwam in de formulering van Ferry hier op neer: „Kan men democraat zijn, geloven niet alleen in de deugden van het pluralisme, maar ook in het vermogen van de mensen om hoe beperkt ook hun eigen geschiedenis te maken (...), en tegelijkertijd de stelling accepteren volgens welke de wil wordt ondermijnd door de ontdekking van de diverse gezichten van het onbewuste?" Een compromis of een conservatieve terugkeer naar vroegere zekerheden werd bij voorbaat uitgesloten. Dat liet alleen de uitweg open van een nieuw overdenken van de veelgeplaagde subjectiviteit.

Hoewel Ferry en Renaut na *La pensée 68* nog twee boeken samen hebben geschreven (naar aanleiding van het scholierenverzet van 1986 en van de Heidegger-affaire), bewandelen zij gescheiden, zij 't parallelle wegen waar het de nieuwe studie van het subject betreft. Van Renaut verscheen in 1989 *L'ère de l'individu*. Ferry publiceerde vorig jaar zijn *Homo Aestheticus*, een filosofisch onderzoek naar de levensvatbaarheid van het subject aan de hand van de geschiedenis van de esthetica.

Dat lijkt op het eerste gezicht een verrassende keuze, maar dat wordt het minder zodra men zich de plaats van de esthetica in het moderne denken realiseert. Niet alleen is de esthetica een bij uitstek moderne tak van de filosofie (die pas in de achttiende eeuw zelfstandigheid verwierf), maar tegenwoordig lijkt het er wel eens op dat de esthetica langzaam maar zeker bezig is zich ook van de oudere takken van de filosofie, zoals de kennisleer, de ethiek en zelfs de politieke theorie, meester te maken. Voor de problematiek van het subject is de esthetica zo verhelderend, betoogt Ferry, omdat juist daar de subjectiviteit van meet af aan prominent aanwezig is geweest in de gedaante van de „smaak".

De ondertitel van zijn boek luidt dan ook: „de uitvinding van de smaak in het

democratische tijdperk". De centrale positie van de „smaak" maakt de esthetica modern. Ferry ziet er een bewijs in van de secularisering van de filosofie, die voordien van Plato tot en met Descartes alleen de ratio als betrouwbare bron van kennis had beschouwd. Ware kennis was rationeel van aard en had de vorm van eeuwige ideeën. De stoffelijke wereld, die de mens met zijn zintuigen kan waarnemen, was zoals Plato had beweerd van die ideeën slechts een schaduw, veranderlijk, chaotisch, eindig. Met behulp van de ratio kon de mens echter aan het bedrog van de zintuigen ontkomen en een godgelijke oneindige kennis verwerven. Alleen daar hield de filosofie zich mee bezig.

De esthetica, die zich richt op de kennis van een louter zintuiglijke schoonheid, breekt met deze opvatting. De filosoof houdt op een rivaal van God te zijn en beperkt zich tot een louter „menselijk" kennisobject, dat in het verleden altijd als per definitie irrationeel was afgedaan. Rationeel wordt de esthetische kennis ook nu niet, de bron ervan is immers niet de ratio maar de smaak; wel verwerft zij ten opzichte van de rest van de wijsbegeerte autonomie en respectabiliteit.

Voor het eerst gebeurt dat in de achttiende eeuw, wanneer Baumgarten zijn *Aesthetica* (1750) schrijft en Lambert zijn *Phénoménologie* (1764). Ten volle wordt de autonomie van het esthetische echter pas gerealiseerd bij Kant in diens *Kritik der Urteilskraft* (1790). Autonomie houdt in dat bij hem de zintuiglijke schoonheid van kunst en natuur niet, zoals bij het door Descartes geïnspireerde classicisme, ondergeschikt wordt gemaakt aan een rationele waarheid, waarvan de schoonheid slechts de mindere, want stoffelijke reflectie zou zijn.

Kant maakt eerder van die rationele, bovenzinnelijke waarheid een probleem. Het is nog maar de vraag of de wereld in essentie de rationele harmonie bezit die de rationalistische filosofen er altijd in hadden gezien. Deze vraag was aan de orde gekomen in de *Kritik der reinen Vernunft* (1781); in de *Kritik der Urteilskraft* presenteert Kant de schoonheid als in elk geval de suggestie van zo'n harmonie. In de schoonheidservaring wordt het verlangen van de mens naar harmonie en absolute kennis bevredigd, de kloof tussen het verstand en de natuur (die zich niet meer a priori aan het gezag van de ratio onderwerpt) tijdelijk gedicht.

De schoonheidservaring evenals de smaak waren subjectief, maar omdat iedereen het verlangen naar harmonie en kennis deelde, berustte het oordeel van de smaak uiteindelijk toch op overeenstemming, op intersubjectiviteit. Kant was de eerste die aldus wist te verklaren waarom mensen ondanks het individuele karakter van hun smaak toch zo vaak hetzelfde mooi vinden - zonder dat de subjectiviteit van de smaak werd opgelost in een bij voorbaat door God gegeven harmonie of in een gemeenschappelijke fysiologische structuur.

Kants succes in deze laat iets zien van de aantrekkingskracht die de esthetica voor Ferry bezit. De problemen van subjectiviteit en intersubjectiviteit zijn er van meet af aan aanwezig geweest. Want dat iemand die iets mooi vindt op zijn eigen smaak afgaat en niet op die van een ander, geldt in de esthetica als een uitgangspositie; wat verklaard moet worden is hoe desondanks in de gemeenschappelijke bewondering voor dezelfde schoonheid de intersubjectiviteit tot stand kan komen.

Met andere woorden: het relativisme van waarden en normen, inherent aan

ieder subjectivisme, behoort tot de kern van de esthetische problematiek. In de rest van de filosofie, net als in de politiek en de cultuur, is dat relativisme iets van recentere datum. Pas sinds de onaantastbare, „transcendente" waarden en zekerheden zijn verdwenen als gevolg van de afbraak van traditie, religie en metafysica doet zich hier het probleem van de intersubjectiviteit voor. Wie weet kan het voorbeeld van de kantiaanse esthetica bij de oplossing daarvan van dienst zijn.

Dat zou mooi zijn, maar of Kant ook een antwoord heeft op de latere „deconstructie" van het subject door Nietzsche en zijn volgelingen, dat is een andere kwestie. Met Nietzsche, die Ferry na een hoofdstuk over Hegel uitgebreid behandelt, treden we de contemporaine „postmoderne" wereld binnen. Dit is in de ogen van Ferry tevens de esthetische wereld, al is het zeer de vraag of er nog wel van een objectieve „wereld" kan worden gesproken. Volgens Nietzsche is de wereld ieders schepping, niet volgens een gezamenlijk grondplan, maar volgens een in principe oneindig aantal „perspectieven": de feiten hebben in deze visie plaatsgemaakt voor „interpretaties".

Dat slaat bij Nietzsche echter niet alleen op de objectieve wereld, het slaat ook op het subject, dat evenzeer zijn stabiliteit verliest en verandert in een ongrijpbaar spel van elkaar opvolgende krachten. In Nietzsches filosofie krijgt volgens Ferry een „ultra-individualisme" gestalte, dat in feite van het individu niets herkenbaars meer overlaat.

Tegen dit verdwijnen van wereld en subject staat de filosofie machteloos; alleen de kunst is nog in staat de „waarheid" van deze situatie weer te geven, als de versplinterde waarheid van het „verschil", de onhersteldbare breuk die tussen rede en natuur heeft plaatsgehad. Dit vermogen van de kunst noemt Ferry haar „hyperrealisme".

Beide, zowel ultra-individualisme als hyperrealisme, ziet hij terugkeren in de avant-gardekunst van de twintigste eeuw, waarin wordt gebroken met iedere traditie, maar waar niettemin (bijvoorbeeld in de perspectivistische experimenten van de kubisten) wordt geprobeerd een onzichtbare, reëlere werkelijkheid zo adequaat mogelijk weer te geven. Ook dit streven naar „realisme", dat Ferry beschouwt als een „klassiek" trekje bij Nietzsche en de avant-garde, kan wellicht helpen de broodnodige intersubjectiviteit te redden van de postmoderne verwarring.

Hoe dat precies zal moeten gebeuren, heeft Ferry overigens niet nauwkeurig aangegeven in *Homo Aestheticus*. Dat wordt aan de zelfwerkzaamheid van de lezer overgelaten. Niet helemaal ten onrechte, want alleen een naïeveling kan geloven dat voor de zo fundamentele problemen die Ferry in zijn boek aansnijdt simpele, eenduidige oplossingen bestaan. Het probleem van de intersubjectiviteit oplossen zonder daarvoor eerst een intersubjectiviteit te hebben gevonden, zou bovendien veel hebben van een innerlijke tegenstrijdigheid.

Ferry heeft zich beperkt tot het bieden van nieuwe perspectieven, in de vorm van een aantal „momenten" uit de geschiedenis van de esthetica. De variëteit daarvan en de historische breuken die erin zijn opgetreden, suggereren dat het misschien nog wat te vroeg is om het subject nu al ten grave te dragen. Daarnaast geeft hij in een slothoofdstuk enkele aanwijzingen hoe de esthetica zou kunnen bijdragen tot een

oplossing van de problemen in de ethiek, waar het postmoderne verdwijnen van wereld en subject eveneens ingrijpende consequenties heeft gehad. Maar daarop belooft Ferry in een volgend boek uitvoeriger in te gaan.

De vraag blijft uiteraard in hoeverre dit soort denken over esthetica en ethiek een praktische uitwerking heeft op de democratische samenleving die er het object van vormt. In het voorwoord betreurt Ferry dat de reflectie over de cultuur kennelijk niet meer automatisch van de cultuur deel uitmaakt. Een boek als *Homo Aestheticus* bewijst dat: Ferry schrijft een moeilijk, vaak zeer technisch proza dat alleen voor filosofisch geschoolde lezers volledig te volgen zal zijn. Aan de andere kant lijkt het onmogelijk om zonder filosofische nuance over dit soort thema's na te denken, wil men niet in banaliteiten of conservatieve nostalgie vervallen.

Het enige wat er in dat geval op zit is te doen wat Ferry heeft gedaan: niet bij de pakken neer zitten, maar zichzelf serieus nemen en - als was het maar voor die ene lezer die niet te beroerd is zich enige inspanning te getroosten - een stimulerend boek schrijven.

(*de Volkskrant*, 19-1-1991)